

BESZÉLGETÉS

Vértanúk napja – történelmi tükörben *

OCSOVAI: Beszélgetésünkben október 6-áról lesz szó, egy nemzeti tragédia napjáról, egyéni tragédiák összegződésének dátumáról. Nem azt vesszük most szemügyre, hogy mi is történt ama 1849-es őszi napon, hanem az esemény utóéletét tekintjük át. Október 6-a történelem, Október 6-a megünneplésének vagy meg nem ünneplésének históriája, fordósága úgyszintén történelem, s azt hiszem, nem kétséges, hogy az ünneplés módja, beleértve a külsőségeit, a díszleteit korbélyeg is egyúttal. Korok és koráramlatok azzal is sokat elárulnak magukról, ahogyan egy ünnepről megemlékeznek, ahogyan egy nap bizonyos mozzanatait kiemelik, más mozzanatait elhallgatják. A stúdióban együtt ül velünk *Nemeskürty István, Katona Tamás, Juhász Gyula* és rádiós kollégánk, *Szabó Miklós*. Beszélgetésünk témája egy ünnep, amelynek sorsa van.

KATONA: Talán kezdjük ott, hogy maga a kivégzés ténye nagyon sokakat meglepett Magyarországon is és Európa-szerte is. Felháborodtak rajta olyan emberek, mint a liberalizmussal talán nem vádolható I. Miklós orosz cár, aki több ingerült jegyzékben tiltakozott az ellen, hogy pontosan azokat végzik ki, akik számára ő kegyelmet kért Ferenc Józseftől. Az osztrák uralom azonban igen ravaszul, jól felmérve a helyzetet, azokra mérte a csapását, akiket igazi veszélynek tartott. Nem annyira a politikusokra, hanem a katonákra. Ezen a napon 15 kivégzés volt Magyarországon: kettő Pesten, Batthyány Lajosé, az első miniszterelnöké, és egy tökéletesen elfelejtett kőspallagi parasztemberé, Fekete Imre gerilláé, akinek Batthyány mellett kellett volna lógnia az akasztófán október 6-án reggel. Egy osztrák katonatiszt, rögtön a kivégzésekkor egy kis verset írt a vértanúk kezdőbetűivel, és ezt a kezdőbetűláncot nagyon sokan hordták köbe vésvé, hölgyek karperecként. Pannonia, vergiß deine Toten nicht, als Kläger leben sie – Pannónia, ne felejtöd el halottaidat, mint vádlók élnek ők.

OCSOVAI: Ez volt az első megemlékezés.

NEMESKÜRTY: Már 1850-ben – nem véletlen ez az év – megemlékeztek erről a napról, méghozzá Itáliában az olaszok, s ez se véletlen. Mint tudjuk, Észak-Itália akkoriban a Habsburg császári birodalomhoz tartozott. Egyébként, aki a Verdi-életrajzsortozatot nézte a tévében, az láthatta a császári tiszteket a Milánói Scala első soraiban ülni.

KATONA: Lahner György aradi vértanú is sokat ült ott.

NEMESKÜRTY: Igen, és Mészáros Lázár előfizető volt. Na, szóval kényszerbesoroztak olyan magyar honvédtiszteket, akiket másképpen nem tudtak, nem óhajtottak elítélni. Ilyen kényszerbesorozott volt Vajda János költő, honvéd százados, Vadnai Károly újságíró, és mindketten, egymástól függetlenül megemlékeznek arról, hogy a legnagyobb meglepetésükre – nem is tudták pontosan, hogy október 6-a van-e hiszen közlegényként szolgáltak Itáliában, a császár egyenruhájában, tehát elvileg még azt se lehetett volna róluk tudni, hogy magyarok-e – a helybeli kocsmáros kislánya hívta őket este, hogy jöjjenek, a kocsmában meg volt terítve. Bor az asztalon és a kocsmáros köszöntőt mondott az aradi vértanúk emlékére.

KATONA: Ha már az 1848-as megemlékezéseknél tartunk, egy megemlékezést nem szabad elfelejtenünk, a magyar emigrációnak a gyönyörű megemlékezését, amelyen Horváth

Elhangzott a Kossuth Rádióban 1987. október 6-án. A szerkesztő Vámos György volt.

Mihály püspök volt az ünnepi szónok, s amelyet főleg Teleki László és Szemere szervezett meg. Gyönyörűen emlékezett meg aztán az aradi vértanúk egyik évfordulóján az emigrációban egy cikkben, ha jól emlékszem Jersey-szigetén Teleki Sándor, aki 1849 októberében maga is az aradi vár foglya volt és több vértanúval beszélgetett is a kivégzés előtti napokban, sőt az ítélethirdetés után, október 5-én este is.

OCSOVAI: Van-e nyoma annak, hogy az önkényuralom korántsem egynemű időszakában – amikor is hol megfeszült a gyeplő, hol egy kicsit eleresztették – drasztikus megtorlás érte volna a megemlékezők egyikét, másikat?

KATONA: Még az önkényuralom is elismerte azt, hogy a magángyásznak helye lehet. Még akkor is, ha az, akit gyászolnak, a bűneiért lakolt. Az ő félelmük inkább március 15-e volt. Március 15-e környékén voltak a megerősített zsandárőrjáratok, és Forinyák Géza jogállgató is egy március 15-i megemlékezés alkalmával kapott egy csendőrgolyót a térdébe.

NEMESKÜRTY: Meghökkenett, amikor annak idején a bécsi Burgban egy vezetésen vettem részt. Az idegenvezető, amikor Ferenc József híres-nevezetes tábori ágyához vezette a nemzetközi társaságot, a tábori ágy fölött megmutatta az aradi vértanúk képét, amely Ferenc József haláláig az ágya fölött függött. Akkor ez az idegenvezető azt mondta – akár igaz, akár nem, de jellemző az idegenvezető által képviselt közhangulatra –, hogy ez nem a jószágos szívű uralkodó bosszúvágyának terméke volt, hanem arra emlékezett, hogy a rebelliót leverni győztesen a Habsburg Birodalom. Vagyis: lehet, hogy titokban még talán támogatták is bizonyos fokig, vagy túrve támogatták az október 6-ára való emlékezést, szemben március 15-tel, mert október 6-a egy vereség évfordulója.

OCSOVAI: De azért nyilván túlzás azt mondani, hogy október 6-ából győzelmi ünnepet csinált a bécsi kormányzat.

KATONA: Azt túlzás lenne mondani, igen. Azért a bécsi kormány arra is ügyelt, hogy a nagyon megemlékezni szándékozó hátramaradtakra a maga eszközeivel, a maga XIX. századi kisipari eszközeivel lesújtson. Amikor Arad környékén, az ott élő Damjanichné, az ott élő Láhnerné – aki gyönyörű olasz asszony volt Milánóból, az ismeretség maga a Scalára megy vissza –, megpróbáltak valami gyűjtést rendezni a vásárhelyi nővérekkel együtt az aradi várban még mindig sínylődő foglyok számára, akkor a zsandárok azonnal megjelentek, Damjanichné irathagyatékát összelapátolták és elvitték Bécsbe. Görgeynek a rendkívül érdekes levele, amit Buda ostromakor és bevételekor ír a súlyosan sebesült Damjanichnak, így került el a magyar történészek figyelmét szinte mindmáig, mert semmilyen levéltárba nem került be, őfelsége katonai irodájának az iratai között található meg mind a mai napig. Nem volt egyforma ez a presszió, nem mondhatjuk, hogy szinte egy évtized ebben a súlyos légkörben telt el. Voltak enyhébb időszakai, 1859 után 1861-ig átmeneti fellendülés volt. Újra összeülhetett a magyar országgyűlés, tehát választások voltak, ebben az időben könnyebb volt szót emelni bármilyen magyar ügyért, ki lehetett mondani minden felelősségre vonás nélkül a vértanúk nevét is.

NEMESKÜRTY: Keresem, erre a beszélgetésre készülve Thaly Kálmánnak azt a mondatát, vagy azt a közbekialtását, amiről családi hagyományként úgy vélem tudni, hogy igaz, de hamarjában nem találtam meg: de ha nem is igaz, az is jellemző, hogy ez terjedt el a közvéleményben. Amikor Ferenc József király a Körönd szobrait ajándékozta a nemzetnek, akkor Thaly Kálmán következőképpen mondott köszönetet: „Köszönjük felség ezt a szoborajándékot, azonban felséged nem négy, hanem tizenhárom szoborral tartozik a nemzetnek.”

KATONA: Ferenc József 1867 után egész más, mint azelőtt. Az 1850-es években, amikor a véres kezű emberek – Schwarzenberg 1852-ben, a leváltott Haynau 1853-ban – meghalnak, még százával sínylődnék éveken keresztül honvédtisztek osztrák börtönökben, az ifjú Ferenc József az uralkodó, és ezért a felelősséget már nem lehet Schwarzenbergre vagy Haynaura hárítani. 1867 után azonban, amikor a koronázáskor a koronázási ajándékokat ő és Erzsébet királyné egy látványos gesztussal a 48-as honvédeknek ajándékozták, Ferenc József ennek az országnak alkotmányos uralkodója lett, s igyekezett valamilyen áthatolhatatlan szövétneket vetni a múltra. De ezen a fényes koronázási ünnepen is volt egy ház Pesten, amelyik nem volt kivilágítva, és az egyetemi ifjúság, amely néhány évvel korábban még március 15-én Ferenc József ellen ment az utcára, most követ ragadott, hogy beverje a ki nem világitott háznak az ablakait. És ekkor egy öregember, egy német nevű inas, aki szemtanúja volt gazdája, Batthyány Lajos kivégzésének, jelent meg a ház kapujában, és azt mondta, hogy tudják az urak, ki lakik itt? Gróf Batthyány Lajos özvegye. És a kezéből kiesetek a kövek...

OCISOVAI: Gondolom, ekkortájt kezdődött meg a tizenhárom (vagy több) aradi vértanú szoborra meredése. Ekkor kezdődött meg a folyamat, amely a nemzeti romantika történetiszemléletének eluralkodásához vezetett el.

NEMESKÜRTY: Budapesten nem nagyon meredtek szoborrá az aradi vértanúk, mert arra a kormány is, meg valószínűleg a kabinetiroda is ügyelt, hogy Magyarország fővárosában, a király fővárosában ne legyen ilyen emlék. Az a Batthyány-émlék, amit most is ismerünk, a Báthory utca sarkán, az ugyan 1907-ben készült el mint terv, Pogány Móric aranyérmet is kapott érte, de csak 1926-ban állították fel. Az első, és sokáig egyetlen emlék, ami tényleg állt, de ez is nagyon bonyolultan emlékeztetett csak a vértanúkra, az aradi emlékmű volt, amelynek *Szabadság emlékmű* nevet adtak, s amit 1890-ben fejezett be Zala György, de ő csak befejezte, mert Huszár Adolf tervezte. Akkor jelent meg az első, néhány részletében azt hiszem máig jól használható szakkönyv az aradi vértanúkról, Varga Ottó könyve. Az aradi vértanúk albuma, ez több kiadást ért meg rövid idő alatt. Tehát megindult egy nemcsak romantikus, nemcsak nemzetieskedő kultusza a tizenhárom vértanúnak. Érdekes, hogy a nemzetiségi villongásoktól mindig sújtott szerb, román, magyar, sváb határvidéken, Temesközben, az ún. Bánság területén engedélyezték a legtöbb szobrot. Nemszak azért, mert azon a környéken éltek azok, akiknek szobrot állítottak, hanem mert ott hasznos volt a magyar forradalmi tudat emlékének ápolása. Schweidelnek állítottak szobrot Zomborban, Mátrai Lajos György műve, 1905-ben. Leiningennek Törökbecsén, Kiss Ernőnek Nagybecskerekén és Szolnokon, méltán Szolnokon, Damjanichnak 1912-ben. Bor Jenő – erről ritkábban történik megemlékezés – Ikervárott, Batthyány birtokán, 1913-ban emelt szobrot Batthyáynak. Most egyébként nagyon elhanyagolt a Batthyány-kastély Ikervárott, sajnos, mondom én zárójelben. De a legérdekesebb a perifériákra Torma János esete. Torma János megfőstötötte az aradi vértanúk kivégzését. Nagyon szép. Nem fellengzős, megrendítően szép és jó, értékes, nagybecsű festmény. 1896-ban a millenniumi kiállítás zsűrije nem vette be.

OCISOVAI: Mi volt a kifogásuk?

NEMESKÜRTY: Valószínűleg nem merték megkockáztatni, hogy a millenniumi ünnepélyben Ferenc József király szembetalálja magát az aradi vértanúk képével.

OCISOVAI: Íme itt a tudathasadás...

NEMESKÜRTY: Úgy van. De azért, hogy a nemzet többet tudott erről: kibérelte az Orczy-ház egy termét, a mai Puskin utca és a Rákóczi út sarkán van, és sorba álltak az emberek, hogy pénzért megtekintsék ezt a képet, az aradi vértanúk kivégzését.

KATONA: Aradon két emlékműve is volt a vértanúknak, és az egyik voltaképp ma is áll. A kivégzés vélt helyén, mert igazi jó magyar történet: nem ott állították fel az obeliszket, ahol a kivégzések megtörténtek. Valaki úgy látszik ragaszkodott ahhoz, hogy az ő kaszálóján történt az esemény, és hiába mondták a szemtanúk, meg akik még jól emlékeztek, hogy dehogyan mentek ilyen örületesen messze a vártól, az emlékoszlop 1874-ben ott helyeztetett el, majd 1881-ben egy másik kis emlékoszlop. Mindkettő olyan silány anyagból, hogy néhány év alatt szétmállott. És ekkor aztán egy tisztes, használható obeliszket emeltek, és a dombnak a hátoldalán a régi követ szépen belefektették, most is ott van. Ezt az emlékművet a román állam kb. egy jó évtizeddel ezelőtt rendbe hozatta, és a Romániában lévő tizenegy holttestet mind ez alá az obeliszk alá, az ott kialakított kriptába temették el. Idehozták tehát Mácsáról Damjanichot és Láhner, Borosjenőről Leiningent, az aradi „kultúrpalota” pincéjéből Vécseyt. Ketten kerültek családi sírboltba, Kiss Ernő a Jugoszláviához tartozó Margonya községben. A mai Magyarország területén egyetlen vértanúnak a sírja sem található, hacsak szegény Lenkey Jánost nem számítjuk oda, akit a rajta kitört elmebaj miatt nem lehetett kivégezni, és akinek a holttestét 1936-ban Eger városába hazaszállították Aradról.

OCISOVAI: Szóba került az obeliszk. Itt ül velünk Szabó Miklós rádiós kollégánk, aki előásott egy érdekes dokumentumot abból a korból, amikor elhangzott az avatóbeszéd ennél az emlékműnél.

SZABÓ: 1913-ban egy magyarországi hanglemezgyártó vállalat fölvette különböző közéleti személyiségek hangját, mindegyikük élete, politikai vagy irodalmi pályafutása általa vélt legjellemzőbb megnyilatkozását mondta lemezre. Ily módon került lemezre 1913-ban Barabás Béla saját elmondásában, kicsit rövidítetten, lévén, hogy három percre szorítkozott a lemez korlátai miatt, az avatóbeszéd, amit az aradi emlékmű felavatásakor tartott.

„Aki nem tanult meg imádkozni, menjen a tengerre. Aki nem érzi minden csepp vérében, szívének minden dobbanásában a hazaszeretet melegét, az jöjjön el ide. A tengerlése Istenhez téríti, a vértanúk

élete, szenvedése és halála megtanít imádni a hazát. Ez a hely, a vértanúk szentelt hantja, lelkesedést áraszt belénk a szabad eszmékért, megerősít a vészes napok kétes helyzetében, s a hősök emlékének, példáin felmelegedve áldozatra szánjuk életünket. Hazám ifjúsága, nemzetem jövője, reménye, büszkesége, ide seregljétek! Hozzátok el ide tanulni vágyó eszettek, lelkesedni tudó szíveteket, hozzátok el a hősöket megillető babért. S midőn múltat gyász... meglebegtették lelketek húrjait, akkor töröljétek le fájdalmatok könnyeit szemetekről, s dicséretet zengjen ajkatok a magyarok istenéhez, hogy oly férfiakkal áldotta meg e nemzetet, kiknek élete a hazáé volt, kiknek halála a hazáért volt. És ha itt erőt és bátorságot szedtetek magatokba, akkor tegyetek hűséges fogadalmat is arra, hogy ha eljönnek ismét a megpróbáltatások nehéz napjai, akkor ti könnyű szívvel szálltok síkra nemzetünk ezredéves jomáért, alkotmányáért, szabadságáért. Ti pedig, hazánk lelkes polgárai, honleányai, kik messze földéről magatokkal hoztátok az egész nemzet szíve dobbanását, érzelmeit, tépjétek le egy száraz fűvet, vegyetek kezetekbe egy parányit e föld porából, s vigyétek el városaitokba, faluitokba, családi tűzhelyetekre. Mutassátok meg a száraz fűvet az otthonmaradottaknak, és szórjátok el a port, hadd kapja el a szellő szárnya, hadd szentelje meg a vértanúk vérével áztatott por a levegőt, hadd szívja be ezzel minden ember a szabadság szellemét, a vértanúk kegyeletét, a hazának szeretetét, s így telítve a levegőt, minden ember legyen ember és magyar, akit e Föld hord, s egével betakar.”

SZABÓ: Ugyanerre az alkalomra született tulajdonképpen a Kossuth-beszéd, amelyik egy nagyon megroggolódtatott kiadásban, mint hangemlék megmaradt ránk. Azt ugyanennek a szobornak az avatása alkalmából mondotta Kossuth Lajos két élelmes vállalkozónak annak idején fonográfhengerre Milánóban, ezeket elhozták Magyarországra, s először Budapesten, aztán az ország sok városában belépődíj ellenében bárki meghallgatta. Plakáton, reklámcédulákon, újságban hirdették, hogy Kossuth apánk hangját meg lehet hallgatni. És a rendszer nem tiltotta be Kossuth hangjának terjesztését. Íme a Kossuth-beszéd szövege:

„A világ bírása, a történelem fog e kérdésre felelni. Legyenek a szent emlékü vértanúk megáldottak poraikban, szellemeikben, a honi szabadság istenének legjobb áldásaival, az örökkévalóságon keresztül. Engem, ki nem borulhatok le a magyar Golgota porában, engem október 6-a térdeimre borulva fog hontalanságom remetelakában látni, amint az engem kitagadott haza felé nyújtva orv karjaimat a hála hű érzelmeivel áldom a vértanúk szent emlékét, hűségükért a haza iránt, s a magasztos példáért, amelyek az utódoknak adtak. S buzgó imával kérem a magyarok istenét, hogy tegye diadalmassá a velőig ható szótatot, mely a Hungária ajkairól a magyar nemzethez zeng. Ugy legyen. Amen”

KATONA: Kossuth nem az aradi vértanúkról beszélt voltaképpen, hanem Aradról, a magyar Golgotáról. Kossuth ezeket az aradi vértanúkat különösebben nem szívelte. Ha az az anekdota nem is helytálló, miszerint „Be jól esett” mondta volna az emigrációban, amikor híret vette a kivégzéseknek, mondván, hogy ez volt a Görgey-párt Magyarországon. Ez nyilvánvalóan Kossuth rosszindulatú titkáranak a rágalma. De ő, nagyon nyomatékosan nem ezeket, a szerinte Görgey-párti vezéreket ünnepelte vagy méltatta, hanem az elesett ezreket és tízezreket. Az 1867 utáni gyönyörű magyar liberalizmus éppen a millennium idején kezd egy kicsit a visszajára fordulni. A választásokon egyre több lesz az erőszakosság és a manipuláció, és az ellenzék, maga a 48-as párt is, egyre inkább elveszti haladó vagy mozgósító erejű töltetét, egyre inkább az üres, puffogó nacionalista szölamok hangoztatásában merül ki a programja. Sem a kormánypárt, sem az ellenzék 48-as párt nem tud már odafigyelni arra, hogy mit kellene ünnepelni, hanem mindegyik megpróbálja a maga aktuálpolitikai pecsenyéjét sütogetni.

NEMESKÜRTY: Két véglet jellemző a mi tárgykörünkben ebben a korszakban. Az egyik a Rákosi Viktor *Korhadat fakesztje*, óriási sikerű, sok részletében nemesen szép, bár túl fennkölt mű, a másik oldalon pedig Herczeg Ferenc szerintem minden tekintetben kiváló, *A hét sváb* című regénye, amelyben egyáltalán nem a kor nacionalista fellengzősségében beszél erről a korszakról, hanem arról, hogy milyen nagy pillanat volt ez, amikor egy nemzetközi ügért és egyben a magyar szabadság ügyéért például verseci svábok is hajlandók voltak az életüket adni.

OCSOVAI: A század vége a gazdasági föllendülés, a vállalkozó szellemek uralkodása, amely értékeket is hozott létre, igen fontos, később is kamatozó értékeket, de egyúttal illúziókat is termelt. Nyilvánvalóan egy kicsit ráült október 6-ára és minden hasonló ünnepre. Egy kicsit árnyékba állította. Később a progresszióknak, amely megerősödött a századforduló táján és a század elején, kapóra jöhetett, hogy október 6-ának van olyan üzenete, amely aztivethő a kor politikai harcaira. Ezek a politikai harcok parlamentben és parlamenten kívül zajlottak, igen erőteljesen, nem utolsósorban az utcán véres események is voltak, és végül is elvezettek a nemzetközi szintér nagy robbanásáig, az I. világháborúig. Az I. világháború idején, gondolom, ismét csöndesedett az október 6-ai megemlékezés, enyhén szólva, befedte ezt is, mint annyi minden mást.

JUHÁSZ: Az első világháború vége felé, 1918 őszén, megszületik az a független Magyaror-

szág, amely a magyar nemzeti hagyománynak és a magyar progresszióknak nagy vágya és törekvése volt. A tragédia abban van, hogy ez a független Magyarország, amikor megszületik és a forradalmakban próbál kiformálni egy új Magyarországot, ez együtt jár a történelmi Magyarország megszűnésével, vagyis a trianoni békeszerződéssel.

A forradalom demokratikus, sőt bolsevik forradalomává válik 1919-ben, amellyel szemben áll a forradalom bukása után létrejött rendszer, a Horthy-rendszer. A függetlenné válás együtt járt azzal, hogy a történelmi Magyarország megszűnt, és egy csonka kis ország válik függetlenné. Megszűnik a Monarchia, de azokban a politikai örökben, amelyek a bethleni konszolidáció idején megerősödnek és gyakorlatilag a hatalmat képviselik, létrejön egy olyan szituáció, hogy a Trianont kapcsolják össze október 6-ával és azt hangsúlyozzák, hogy a mai nemzedék Trianon mártírja.

A Magyarországi 1929. évi számából: „A Maros parti Golgotán csak az alantas bosszú végezte el a maga ocsmányi munkáját. De a trianoni bitók alatt az egész magyar nemzetet akarják megfojtani. S ha most ez a halálra ítélt természet fölemeli a fejét, és dacos önrzettel, történelmi hivatásba vetett erős hittel elzarándokol lélekben a Maros partjára, hogy lerója kegyeletét az aradi tizenhárom vértanú iránt, akkor nem tesz egyebet, mint készül annak a testamentumnak a végrehajtására, amit 1849. október 6-án örökségbe kapott az aradi vésztohelyen.”

A gazdasági világválság idején, az 1930-as évek elején előtérbe került a Gömbös nevével fémjelvezhető politikai garnitúra, amely bátrabban manipulált kurucos hagyományokkal és a függetlenségi hagyományokkal. Ismeretes, hogy Gömbös csinált nemzeti ünnepet, iskolai szünetet október 6-ából. A válság alatt egy kicsit föléledtek a Habsburg restaurációs törekvések és adott lehetőség ebből kifolyólag, hogy ezekkel a törekvésekkel szemben foglaljanak állást. Ilyenfajta tükröződése a megemlékezéseknek mindig is tapasztalható.

Népszava 1929. „Az ellenforradalom kegyetlensége legkirívóbban az aradi sáncárkokban mutatta meg igazi lényegét. Az aradi véres nap óta 80 esztendő telt el, de az ellenforradalom 80 esztendő alatt sem változott. Ahol erőre kap, ugyanazzal a bestialitással áll bosszút azokon, akik szabadságot, demokráciát, emberi életet mernek követelni. Népellenes dühe a 80 év előtti. Bitófái törvényes leszármazottai az aradi bitófaáknak. És amikor most, a 80. évfordulón odatorleszkedik október 6-ának fekete árnyékába, a világtörténelem csendjébe hallik mint zúgja az aradi tizenhárom sírjából a 80 év előtti letiport és meggyalázott népmilliók ítéltetése: félre innen képmutatók, itt nincs keresnivalótok!”

Másként alakul a helyzet aztán ahogy közeledünk a II. világháborúhoz, majd a világháborúban. Két dolgot kell megemlíteni, kétfajta irányzatot, a hivatalos politikában is, a Teleki politikájánál ez látható, aztán később a Kállay-féle politikában, de az értelmiség magatartásában is.

Magyar Hírlap, 1936.: „A magyar élet mindennapi kérdése a lét és nemlét kérdése volt. A magyar élet mindig az élet és halál kockázata között élt. Mindig arról van szó; lenni, vagy nem lenni. A magyar mindig útjában állt valakinek. A magyar itt él a nyugat küszöbén. Onnön testével védi Ázsiából jött testvérei ellenében azt, ami lelkétől idegen. Vérébe és sok könnyébe került ez a munka a magyarnak.”

Népszava, 1939. „Október 6-ára úgy emlékeznek a magyarok, mint az idegen hatalmi célok szolgálatában álló idegen szoldatszka tebelnyul kitérésének napjára. A vértanúk útjának évezredes története mutatja, hogy nincs zsarnokság, terror, tobzódó hatalmi örület, amely a pribékjeivel a testtel együtt kivégeztethetné az ideált, az eszmét, a gondolatot, a meggyőződést, a vágyat. Két évtizedig feküdt rá a Világossal a magyarságra ráféktelenedett terror, arra a népre, amelynek az igazáért az aradi tizenhármak a harctereken a vérükkel, a bitón az életükkel áldoztak, és 90 évvel az aradi terrornap után ugyanazok az eszmék hevitének mindeneket a magyar Duna táján, függetlenséget az országnak, szabadságot az ország népének!”

JUHÁSZ: Az egyik irányzat, amelyet nagyon jól lehet érezni már 1939-ben, 1940-ben is, ez a nem kockáztatás. Az a törekvés, hogy az átvészelés a fontos, tehát nem belekeveredni a háborúba, nem kockáztatni, nem adni lehetőséget arra, hogy megismétlődjön az, ami az I. világháborúban, vagy a további korszakokban is lezajlott, és a másik a függetlenségi hagyománynak a baloldali demokratikus erőkhöz kapcsolódó vonulata, amely kifejezetten a háború alatt, amikor a magyar függetlenségi mozgalom 1941-ben kibontakozik, vagy 1942-ben olyan demonstrációhoz vezetett, mint a magyar demokratikus baloldali értelmiségnek, a magyar fiatalságnak a Batthyány-örökmécses előtti demonstrációja. De a legérdekesebb példát abban látom, ami 1943 őszén történt október 6-a megünneplésében. Milyen helyzetben van az ország? Olaszországban partra szálltak a szövetségesek, sokan úgy gondolják, hogy még egy kis időt kell várni, és akkor sikeresen átvészeltük a háborút, sokkal kevesebb veszteséggel, sokkal kevesebb bajjal, mint az I. világháborút, ugyanakkor nagyon erős törekvések – főleg értelmiségi csoportosulásokban – is megmutatkoznak, hogy most kell szakítanunk a németekkel, most kell szembehelyezkednünk a németekkel. Ezeknek az ellentéteknek a lecsapódása például az 1943-as Magyar Nemzet október 6-i számában kerül

megfogalmazásra, hogy mi történt 1849-ben, amikor leverték a magyar szabadságharcot? Kivégezték vagy menekülésre készítették azokat a magyarokat, akik képesek lettek volna egy új, korszerű Magyarországot fölépíteni. És ha mi most kockáztatunk, a németek dühét fölkeljük, a német megszállás bekövetkezik, ugyanez fog megismélni, elpusztítják azt a nemzedéket, azt a magyar értelmiséget, azt a fiatalságot, amely képes lenne a háború után egy új Magyarországot fölépítésére.

NEMESKÜRTY: Ez a tanulság azokról, akik úgy kockáztattak, hogy az életüket adják.

OCSOVAI: Ez valóban különös mozzanat. A hősi áldozatvállalás átcsap valami másba, az erők megkímélésének az igényébe.

JUHÁSZ: Október 6-a mindig alkalmat adott – az én felfogásom szerint – arra, hogy ilyen vagy olyan módon, nemcsak a hivatalos kormányzat, hanem mondjuk a különböző szellemi irányzatok is a maguk mondanivalóját, elképzeléseit valamilyen formában hozzákössék.

OCSOVAI: Tudomásom szerint 1944. október 6-án robbantotta fel egy partizáncsoport a Gömbös-szobrot. Ez érdekes momentum.

JUHÁSZ: Igen, mert miközben az ország jelentős része félelemmel, reménnyel várakozik arra, hogy a háború hogyan fog befejeződni, a magyar baloldali ellenállás erői a kommunista Fehér Lajos vezetésével éppen október 6-ára teszik a Gömbös-szobor fölrobbantását, amely valóban üzenet volt, arra, hogy saját magunk felszabadításáért, a német megszállóktól való megszabadításáért tenni kell, elérkezett a cselekvés órája.

OCSOVAI: És ez akkor is történelmi tett, ha néhány napra rá a nyilas hatalomátvétellel látszólag megszűnt minden remény, legalábbis időlegesen megszűntek a remények.

Szabad Nép 1947. „A Magyar Kommunista Párt a mai ünnepséggel egyrészt kegyeletét kívánja leróni, másrészt az aradi vértanúk történelmi tanulságára akar emlékeztetni. Az aradi tizenhárom a néphez és szabadsághoz való hűségre tanít. Bukásuk megmutatja, mekkora katasztrófa zúdul egy népre, ha nem tudja megvédeni nemzeti függetlenségét. Megemlékezett 1941. október 6-ának ünnepéről, amikor a kommunista vezetésével felvonultak az ifjúnok és a Györfly-kollégisták, hogy tüntessenek a magyar függetlenségért eltipró német fasizmus ellen.”

OCSOVAI: A felszabadulás éve határkő a magyar társadalomfejlődés történetében, megteremtődik a lehetősége annak, hogy október 6-át úgy ünnepeljük meg, ahogy megünnepelni igazán méltó. A vértanúk ünnepe megszabadulhat mindenfajta torzulástól, balitéletől és mindenfajta kegyeletstéstől. Az iménti lapidézet is azt bizonyítja, hogy elevenen él az a progresszív szellem, amelyben korábban ünnepelték meg október 6-át. 1948-ban ismét ünnepelhet az ország, ezúttal a forradalom centenáriumát ünnepli, méghozzá úgy, hogy március 15-én megemlékezik az egész folyamatról, beleértve a bukást is.

NEMESKÜRTY: Egyetemi éveimből emlékem, hogy éveken keresztül készült a bölcsészkar minden professzora erre a centenáriumra, és már jóval előbb előadás-sorozatokat tartottak. Én például Bisztrai Gyula négy féléven tartott kollégiumát hallottam, ami 48 irodalmi, művészeti és egyéb konzekvenciával kapcsolatos volt. Még emlékszem, amikor 1948. március 15-én egy nagyon vidám, zenélő ünnepléssel vonult el az ifjúság a Nemzeti Múzeum előtt.

KATONA: Én magam egy századot vezettem ezen a felvonuláson, a 26-os Magyar Jövő Cserkészcsapatban.

NEMESKÜRTY: És nagyon tartalmas kiadványok, megemlékezések igen nagy sora jelent meg. Azt mondanám jellemzőnek, hogy ez volt az a centenárium, amikor október 6-a és március 15-e egybekapcsolódott, mint egy folyamat eleje és vége.

OCSOVAI: Mégis szembe kell néznünk a kérdéssel, amit eddig kerülgettünk, nem sikkadt-e el valahogyan a felszabadulás után, a kedvező feltételek ellenére, október 6-a napja mint ünnep?

KATONA: Úgy látszik, a kossuthi hagyományokat vettük át, a sok ezer elesettet nagyon sirattuk – ezzel a 13-mal nem voltunk tökéletesen kibékülve. Válogatni kezdtünk bennük, egyet-egyet kiemeltünk, mert elég forradalminak ítéltük őket. Nem is mindig szerencsés módon emeltük ki ezeket az embereket, megfélemlítettünk olyan tökéletesen szélsőbaloldali elveket valló tábornokról, mint Vécsey Károly gróf, alighanem azért, mert gróf volt. És szegény Vécsey október 6-a előtt már majdnem otthagya a fogát, hiszen egy László nevű huszár-káplár bement hozzá a tábori sátorba, és rásütötte pisztolyának mindkét csövét, mondván, hogy „Az Úr is áruló, mint minden gróf”. Nem talált. Túlbugzó volt. És így Vécseynek megadatott, hogy utolsóként haljon meg a hóhér kötele által azon a bizonyos meleg borús októberi napon.

Damjanichból is megpróbáltunk, akinek már az apja is „szegény, nyomorgó” altábornagy

volt, paraszthóst csinálni. Nem volt az. Egy ilyen jellemző, a korra jellemző csúsztatással a megemlékezés egyre formálisabb lett. Egyre több hiba szüremkedett a megemlékezésbe.

Mire 1949. október 6-ának az ünneplése időszerűvé vált, az Aradon rendezett ünnepségekben a szónoklatok a legsivárabb aktuálpolitikai szónoklatok voltak. A lényege az volt, hogy a belső árulókkal le kell számolni. És a szabadságharc sem bukott volna el, hogyha idejekorán lecsapunk Görgeyre és bandájára.

NEMESKÜRTY: Soroksáron, amiről nem tudom ma sem, hogy hányadik kerület, de eredetileg egy sváb falu volt, ahonnan sok mindenkit kitelepítettek, több német nevű aradi vértanúról elnevezett utca nevének megváltoztatását kérték az 1950-es években.

OCISOVAI: 1956. október 6-a egyúttal Rajk temetésnapja. Ezzel egy különös momentum csatlakozik a megemlékezésekhez, és megint befedi valami más ezt a napot. Állítólag, szavahihető tanúk állítása szerint, merő véletlenségből, vagy talán figyelmetlenségből került erre a napra, a Rajk-temetés. Ha igen, ha figyelmetlenségből, akkor azt jelenti, hogy valóban nem jelentett már semmit október 6-a.

OCISOVAI: Ismét új helyzet állt elő, és október 6-a megünneplésének is megteremtődött valamiféle új lehetősége, mozgásteret. Olyan lehetőség, amelyik nem újra-díszletezést kíván. Nem a külsőségek korszerűsítését. A tartalom, az eredeti, a valós tartalom fölerősítését kívánta meg. Vannak-e adósságaink?

KATONA: Azt hiszem, az elsőszámú adósságunk az volt, hogy egy ünnepünk volt, amit azért így vagy úgy több mint egy évszázadon keresztül megünnepeztünk, de nem nagyon jutott eszébe senkinek pl., hogy az aradi vértanúk iratait kiadja. Én Illés Endrének, akkoriban a Szépirodalmi Kiadó igazgatójának rendkívül jóindulatú támogatásával ülhettem neki talán 1972-ben, hogy megpróbáljam ezt az adósságot – lehet, hogy tökéletlenül, lehet, hogy csak részben – törleszteni. Tehát itt kezdődik. De Batthyány Lajos mártíriumának a történetével annyiban még adósok vagyunk, hogy Károlyi Árpád csak német nyelven tette közzé az iratokat, és nagyon ideje volna már Batthyány perének és kivégzésének a történetét magyarul hozzáférhetővé tenni, mert ez sincs meg. Itt van elfelejtett vértanúnk, Fekete Imre, akiről csupán azért, mert egy kőpallagi paraszt volt, nem illik, nem ildomos megfélemezni. Ugyanakkor történtek, hogy úgymondjam, látványos, és nem pusztán színpadias gesztusok is. Nagyon fontos volt az, hogy Kiss Ernő évenként feltört németeleméri sírját a magyar és a jugoszláv állam közösen helyreállította, és minden évben megkoszorúzzák. Hogy a margonyai Desewffy-kriptát rendbe hozatta a magyar és a szlovák állam, és a pozsonyi magyar főknazul minden évben elmegy és megkoszorúzza. És igen fontos lépés volt az is, hogy a román állam, 15 évvel ezelőtt, ha jól emlékszem, az elszomorító helyen, elszomorító környezetben lévő aradi kis fogpiszkáló-szerű obeliszket legalább rendbehozta. Volt egy olyan pillanat is, amikor arról is szó volt az 1960-as évek elején, hogy az aradi vértanúk tökéletes épségében levő szétszedett szobrát újra fel fogják állítani Aradon, a színház mögötti téren, azonban ez sajnos elmaradt.

OCISOVAI: Október 6-a sorsa számomra azt példázza, hogy egy ünnep megítélése, egy ünnepvel való bánás mindaddig bizonytalan, és tétováságot szül, amíg az elsőrendű törekvés nem az, hogy egyrészt arcot kapjanak mindazok, akikhez az ünnep kapcsolódik, másrészt, hogy a józan dokumentumok fényében, minél több fölklutatott tény ismeretében rajzolódjék ki egy esemény, és ez adjon tartalmat az ünnepnek.

„...csak a teljes igazság kimondása segít”

*Csorba Bélával, Temerin helytörténészével
beszélget Székely András Bertalan*

■Elöttem egy csaknem 300 oldalas, tetszetős kiállítású könyv, amely a Temerini néphagyományok címet viseli. Az újvidéki Fórum Könyvkiadó tavalyi sikerkötetének fejlécén Csorba Béla neve áll, a gyűjtők, munkatársak, adatközlők sorjázásakor azonban kiderül, hogy számuk a százötvenhez közelít. Tehát, talán nem túlzás közösségi alkotásként fölfognunk a benne foglaltakat. Beszélgetésünk